

5. Резолюція X з'їзду РКП(б) "Про Головополітосвіту і агітаційно-пропагандистські завдання партії" від 15 березня 1921 р. / Культурне будівництво в Українській РСР 1917-1927 рр. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 38-39.
6. Самойленко Т. І. Українське кіно в умовах тоталітарного режиму / Т. І. Самойленко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Історія. – 2010. – Т. 129, Вип. 116. – С. 32-36.
7. Росляк Р. В. З історії імпортової політики Всеукраїнського фотокіноуправління / Р. В. Росляк // Культура України. – Вип. 37. – Харків : ХДАК, 2012. – С. 184-192.
8. Брюховецька Л. Вісім років української автономії. До 90-річчя ВУФКУ / Л. Брюховецька // Кіно-Театр. – К. : НАУКМА, 2012, №2. – [Електронний ресурс] http://www.ktm.ukma.kiev.ua/show_content.php?id=1331
9. Довженко О. П. "Изучить уроки кинофестиваля", "Почему мы снимаем четыре месяца", "Украинское кино сегодня". Бесіди із кореспондентами газет та журналів "Известия ЦИК", "Кино", "Театр. Клуб. Кино" про проблеми розвитку радянської кінематографії. 2 лютого 1928-23 травня 1935 – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України – Ф. 690. – Оп. 4. – Спр. 104.
10. Росляк Р. "Вся господарча й художня система ВУФКУ стоїть тепер догори ногами" / Р. Росляк // Український історичний збірник. – К. : Інститут історії України, 2012. – Вип. 15. – С. 339-349.
11. Дніпровський Іван Данилович – український радянський письменник. Договори з Всеукраїнським фото-кіноуправлінням на видання творів – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 291.
12. Росляк Р. "Юрій Яновський: "Моє страждання у ВУФКУ вже скінчилося" / Р. Росляк // Кіно-Театр. – К. : НАУКМА, 2011. – №3. – С. 38-41.
13. Мусієнко-Фортунська О. Керівники ВУФКУ. Сторінки українського кіно / О. Мусієнко-Фортунська // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – 2014. – Вип. 15. – С. 161-166.
14. Росляк Р. Тематичне планування в українській кінематографії доби ВУФКУ / Р. Росляк // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – 2014. – Вип. 15. – С. 167-172.

Грушева Т. В., Сахно О. В. Основные направления деятельности Всеукраинского фотокиноуправления (1922-1930 гг.).

В статье исследуется положение украинской советской кинематографии в 1920-х гг. на примере деятельности Всеукраинского фотокиноуправления. На основании архивных документов анализируются аспекты внутренней политики этой организации, особенности регулирования отношений со сценаристами. Изучаются творческие достижения представителей украинского кино. Показано влияние советских государственных органов на состояние искусства и качество кинопродукции.

Ключевые слова: советское государство, кинематограф, украинское кино.

Grusheva T. V., Sahno O. V. The main activities of Ukrainian Photo and Cinema Administration (1922-1930).

The state of the Ukrainian Soviet cinematography in the 1920th on the example of the All-Ukrainian Photo-Cinema Administration is investigated in the article. Aspects of domestic policy of this organization, feature of regulation of the relations with scriptwriter are analyzed on the basis of archival documents. Creative achievements of representatives of the Ukrainian cinema are studied. Influence of the Soviet government bodies on a state of art and quality of cinema products is shown.

Keywords: Soviet state, cinematography, Ukrainian cinema.

УДК 94(477)"1920/1950":329.73

А. Ю. Твердовський

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ 1920–1950–х рр.

Стаття є спробою повернення дискусії в академічне русло та містить три виміри розгляду проблеми: історіографічний (у якому систематизуються провідні підходи до типології націоналізму та критично розглядаються здобутки світової та вітчизняної науки у цій галузі), методологічний (де пропонується і впроваджується до наукового обігу авторська методологія рівнево-компонентного аналізу націоналізму як ідеології та суспільного-політичного руху чи режиму) та типологізаційний (який є спробою адаптації, синхронізації та проєкції окремих типологічних схем на українське тло).

Ключові слова: український націоналізм, типологія, методологія рівнево-компонентного аналізу націоналізму, інтегральний націоналізм, "чинний націоналізм", "організований націоналізм", ОУН, УПА.

Багато проблем нашого сьогодення сягають своїм корінням у минуле. Формування української нації відбувалося в умовах відсутності власної державності, що неминуче призводило до інтеграції ментальності українців у системи імперського мислення. Як наслідок, навіть сьогодні ми не можемо позбавитися від низки усталених догматів, штучно нав'язаних нам ззовні, що є перешкодою для успішного розвитку України.

Ще донедавна українська влада робила усе можливе, щоб відвернути увагу від власної неспроможності та безвідповідальності і перенести увагу суспільних дискусій на питання мови й історії. Надзвичайно болючою тут є проблема розуміння українського націоналізму, ОУН і УПА. Ця тема, за визначенням Ярослава Грицака, є вигідним засобом політиків-спекулянтів для творення образу двох Україн: тієї, де українському націоналізмові поклоняються і вірять, і тієї, де його бояться і ненавидять [1, с.65-66]. Часто

через пропаганду, наявність стереотипних обмежень і забобонів, внутрішню консервативність, небажання переосмислити минуле український націоналізм ототожнюють з інтегральним націоналізмом, італійським фашизмом, німецьким націонал-соціалізмом чи ксенофобією. Отже, постає необхідність повернення дискусії в академічне русло.

Західна наука у відношенні розвитку теорій класифікації та типології націоналізмів значно випераджає вітчизняну. Диференціація типів націоналізму одним із апологетів його наукових студій, Карлтоном Гейзом, ґрунтується на принципі історичної еволюції доктрини націоналізму, за допомогою якого дослідник виділяє гуманістичний, якобінський (революційний), традиційний, ліберальний та інтегральний націоналізми [2]. Наступна відома типологія націоналізмів була висунута професором історії Нью-Йоркського міського коледжу Гансом Коном. На думку вченого історично сформувалися два типи націоналізму: “західний” (або політичний з суб’єктивним розумінням нації) і “східний” (або центрально-східноєвропейський, культурницький з об’єктивним тлумаченням нації) [3, с.479-482]. Лія Грінфелд – професор соціальних наук Гарвардського університету, розрізняє за взаємовідношенням між націоналізмом і демократією та за способом визначення прищипу суверенності народу й особистості два основні типи націоналізму: індивідуалістично-ліберальний та авторитарно-колективістський, а за критерієм, згідно з яким визначається належність до національної спільноти: громадянський і етнічний, та схематично встановлює відповідність між різними типами націоналізму [4, с.525-531]. Вище наведені типології розглядають націоналізм як ідею чи систему ідей. Головною їхньою вадою є віддаленість від реальності та практики реалізації.

Альтернативними для них є так звані соціологічні класифікації націоналізмів, в яких одиницею аналізу виступає певна спільнота. Тобто, націоналізм розглядається ними як суспільний рух. Найбільш досконалою соціологічною типологією націоналізму вважається схема, запропонована К. Симонс-Симоналевичем – американським вченим польського походження. Науковець вважав, що треба відрізнити націоналізм більшостей (який фактично представлений державою і політичними партіями та діє як чинник міжнародної політики) і націоналізм меншостей, які виборюють право на культурне і політичне визволення. Останній є реакцією на нерівноправний статус цих меншостей. Саме націоналізм меншостей і варто вважати справжнім націоналістичним (національним) рухом. Національні рухи, у свою чергу, існують у двох вимірах: рухи меншин, основною метою яких є самозахист, збереження національної спільноти; визвольні рухи – головним завданням яких є досягнення незалежності [2]. Стенлі Пейн – дослідник історії європейського фашизму у Вісконсінському університеті в Мадісоні, автор типології авторитарного націоналізму, відмежовує фашизм (італійська PNF, німецька NSDAP, іспанська Фаланга, польські Фаланга і Табір національного єднання, румунська “Залізна Гвардія”, хорватські усташі) від двох інших його проявів: радикальної правиці (французька Action Française, польські націонал-радикали) та консервативної правиці (режими Хорти, Пілсудського, Салазара, інших європейських диктаторов та організацій, які слугували їхньою опорою) [5]. Основним недоліком цих схем є те, що поділ всередині них є дуже умовним та їх різні категорії можна застосовувати до одного й того ж руху чи режиму одночасно.

Автором комплексної синтетичної концепції є Ентоні Сміт – відомий дослідник і критик теорій націоналізму, професор соціології Лондонської школи економіки. За світоглядним аспектом Е. Сміт виокремлює поліцентристський і етноцентристський націоналізми. У своєму розгляді націоналізму як руху, вчений виділяє громадсько-територіальні та етнічно-генеалогічні моделі націй і відповідно до них: територіальні та етнічні націоналізми [6, с.495-497]. Схема Сміта є досить громізкою та складною для практичного застосування та, на думку Г. Касьянова, незважаючи на всі свої принади, здебільшого “перебуває на полиці” і мало вплинула на дослідження у відповідних галузях [2].

Існує ще багато класифікаційних і типологізаційних теорій націоналізму [7-14]. Розглянути їх всі ми не маємо змоги та й напевно це сенс це робити, адже жодна з них, як і будь-яка розумова конструкція, не може претендувати на універсальність. Проте більшість з них може виступати у якості аналітичного інструментарію для вивчення конкретно-історичних варіантів націоналізму. Лише зауважимо, що до використання теоретичних схем слід ставитися з обережністю: їх механічне перенесення з одного історичного ґрунту на інший може призвести до хибних результатів дослідження. Йдеться насамперед про модерністські, інструменталістські та конструктивістські концепції, які є продуктами інших суспільств і, відповідно, відбивають специфіку їхнього націєтворення (у переважній більшості ці концепції побудовані за віссю “від держави до нації”).

При накладанні певної типологізаційної схеми на конкретно-історичне тло варто враховувати динаміку співвідношення між процесами націє- та державотворення, оскільки в історії є приклади суспільств, які пройшли шлях як “від держави до нації” (або “нації створені згори”: Англія, Франція, США, Канада), так і “від нації до держави” (поляки, чехи, українці, вірмени, шотландці, хоча намагання останніх створити власну державу тривають й досі). Тобто, типологізаційна модель має відповідати схемі національного історичного процесу. При цьому такий підхід є врахуванням індивідуальних особливостей, а не перешкодою для вписування національної історії у ширший європейський чи світовий контекст.

Серед українських науковців, які у ключі західної методології підійшли до вивчення феномену націоналізму та його проявів в українському вимірі, варто відзначити Георгія Касьянова – автора першого в Україні систематизованого викладу традиційних і сучасних теорій нації та націоналізму [15] й низки робіт, присвячених аналізу ідеології ОУН [16-18]. Ярослав Дашкевич у своїх розвідках приділив увагу питанням типології українського націоналізму [19; 20] та співвідношення націоналізму з демократією [21]. У працях Ярослава Грицака висвітлюються різні проблеми з історії українського націоналізму [1; 22; 23], стисло розглядаються розвиток українського радикального націоналізму 1920 – 1950-х рр. та окремі аспекти його

типології, вказуються головні відмінності між ідеологією українського націоналізму та нацистською ідеологією, зокрема, те, що ідеологія ОУН ніколи не набиравла ознак антихристиянства, не засновувалася на расовій теорії та теорії вибраного народу і меншовартості пригнічених народів, а антисемітизм не мав у ній програмного характеру [24]. Михайло Чугуєнко у своєму дисертаційному дослідженні трактує "чинний націоналізм" Дмитра Донцова як українську версію європейської (якщо точніше, німецької) "Консервативної революції" – ідейно-світоглядної течії та елітарного суспільно-політичного явища, що було однаково ворожим як до прогресистсько-демократичних ідеологій, так і до тоталітаризму у всіх його різновидах [25, с.3-14]. "Революційні консерватори" (Карл Шмітт, Ернст Юнгер, Штефан Георг, Отмар Шпанн та ін.) не сформували своїх суспільно-політичних рухів, а були творцями філософських та політичних ідей переважно антидемократичного й антикомуністичного характеру. Націонал-соціалістичний та фашистський рухи ці мислителі часто вважали своїми союзниками у боротьбі з лібералізмом, але поряд з цим, їх лякала бруталність, інтелектуальна ницість нацизму та фашизму як таких. Тому часто, коли націонал-соціалізм переміг у Німеччині, "консервативні революціонери" намагалися покинути країну або перебували у прихованій опозиції до існуючого режиму [26].

Олександр Зайцев – автор досить ґрунтовної з джерельної та історіографічної точки зору монографії з історії українського націоналізму міжвоєнної доби [27] й ряду публікацій з цієї ж тематики [5, 28-32], цікавить нас насамперед своєю спробою компаративного аналізу Організації українських націоналістів та авторитарних націоналістичних рухів міжвоєнної Європи. У ході досліджень історик прийшов до висновку про правомірність застосування по відношенню до українського націоналізму поняття "устишизм", яке сам вчений окреслює як "родове" [33]. Проблема типології українського націоналізму розглядається побіжно Володимиром В'ятровичем та Василем Деревінським у контексті досліджуваних ними тем [34, 35].

Отже, існує цілий масив літератури різного характеру з означеної тематики, в якій зустрічаються контроверсійні точки зору на український націоналізм. Вочевидь, одним із детермінуючих аспектів тут є питання методології дослідження.

Стаття є спробою повернення дискусії в академічне русло та містить три виміри розгляду проблеми: історіографічний (у якому систематизуються провідні підходи до типології націоналізму і критично розглядаються здобутки світової та вітчизняної науки у цій галузі), методологічний (де пропонується і впроваджується до наукового обігу авторська методологія рівнево-компонентного аналізу націоналізму як ідеології та суспільного-політичного руху чи режиму) та типологізаційний (який є спробою адаптації, синхронізації та проєкції окремих типологічних схем на українське тло). Дана розвідка інспірована потребою у ревізії окремих положень теоретичного аспекту розробок українського радикального націоналізму 1920 – 1950-х рр., які мають парадигмальний характер у сучасній вітчизняній історичній науці, та ставить за мету впровадження до наукового обігу й апробацію авторської *концепції рівнево-компонентного аналізу націоналізму*, і не претендує на вичерпність емпіричного матеріалу, залишаючи це для подальшого ґрунтовнішого дослідження.

Як зазначав Я. Дашкевич, наболілою проблемою є як неграмотне, так і навмисно зумовлене розуміння українського націоналізму [20, с.7-11]. Яскравим прикладом цього є отожднення українського націоналізму з інтегральним націоналізмом, численні аналогії з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом і його визначення як одного з їхніх різновидів. Це явище не в останню чергу стало наслідком спроб окремих дослідників втиснути український націоналізм у певну типологізаційну схему систем ідеологій та суспільно-політичних рухів, що є у значній мірі віддзеркаленням тенденцій універсалізації та уніфікації в сучасній світовій та вітчизняній науці.

Прагнення впорядкувати, систематизувати, надати певну логічну ієрархію різним елементам є характерним, як для природничих, так і для суспільних наук. Проте варто пам'ятати, що будь-яка класифікаційна чи типологізаційна схема – це завжди спрощення. Однак відкидання класифікації означає нерозуміння самої її процедури. На думку Е. Сміта, правильно побудовані типології визнають важливість укр. різних контекстів, не жертвуючи можливостями побудови загальних порівнянь між націоналізмами. Показуючи, що націоналізмові властиве розмаїття в єдності, ці типології враховують історичну добу, географічне становище, рівень економічного розвитку, філософські погляди, класовий контекст, культурне середовище й політичні прагнення [6, с.495-496]. Науковець вважає, що типології націоналізмів мають відповідати трьом основним вимогам: вичерпність і повнота емпіричного матеріалу; послідовність в аналізі (тобто, не вибірковість критеріїв й одиниць аналізу та фактажу, які б "струнко" вписувалися у певну концепцію); можливість застосування запропонованої типології в інших дослідженнях [2]. Отже, щоб запобігти викривленню сутності явища, типології не повинні бути суто позитивістськими у своїй основі. Відповідно, постає питання правильності вибору елементів аналізу та критеріїв для типологізаційної схеми.

По-перше, необхідно усвідомлювати, що націоналізм являє собою складний і варіативний феномен, який має багато різних форм та течій. І тільки врахування конкретних історичних обставин та динаміки розвитку дає можливість зрозуміти, що означає в тому чи іншому випадку націоналізм.

По-друге, на думку автора, націоналізм варто розглядати й оцінювати **на двох рівнях** (див. Таблицю 1): **теоретичному** (націоналізм як **історіософська модель** (або традиція політичної думки, тобто теоретична основа ідеології) та **ідеологія** (власне ідеологія), яка не є відображенням дійсності, а певним інструментом впливу на неї: вона пропонує ідеальний образ [36, с.11]) та **практичному** (пристосування першого рівня до потреб політичної дійсності, що відображається у реалізації ідеологій в конкретно-історичних умовах на практиці у формі рухів, течій, організацій, партій або режимів).

Таблиця 1. Рівні аналізу націоналізму¹

I. Теоретичний	Націоналізм як історіософська модель (або традиція політичної думки) та ідеологія, яка не є відображенням дійсності, а певним проектом впливу на неї: вона пропонує ідеальний образ.
II. Практичний	Пристосування першого рівня до потреб політичної дійсності, що відображається у реалізації ідеологій в конкретно-історичних умовах на практиці у формі рухів, течій, організацій, партій або режимів.

Так, наприклад, праці Дмитра Донцова є традицією політичної думки (першим / теоретичним рівнем націоналізму), яка стала одним із найважливіших джерел ідейного формування ОУН й УПА (другий / практичний рівень націоналізму). Проте далеко не єдиним: навіть у самому середовищі ОУН існували розбіжності у ставленні до особистості Донцова та його поглядів [37, с.65-68; 38, с.97; 39, с.123]. І сам український націоналістичний рух ніколи не був однорідним: він зароджувався (шлях від низки воєнізованих та молодіжних організацій до ОУН), еволюціонував – пройшов кілька етапів свого розвитку, трансформувався згідно з потребами часу (створення УПА, УГВР), зазнав кілька криз (протистояння між місцевим керівництвом – Крайовою Екзекутивою та закордонним Проводом ОУН, яке у підсумку призвело до розколу на ОУН-б (р) і ОУН-м, пізніше відхід “двійкарів” та оформлення ОУН-з). УПА, всупереч зусиллям ОУН-б опанувати її, на рівні рядового складу та офіцера не була всуціль бандерівською. Це дає підстави говорити про те, що практичний рівень націоналізму можна, в свою чергу, розглядати у зрізі політичного і військового компонентів. При цьому надзвичайно важливим є врахування декларативного та реального аспектів у практичній площині діяльності націоналізму (часто вони не відповідають один одному).

Втім, треба зазначити, що виділення рівнів та компонентів у націоналізмі не варто абсолютизувати: в умовах реальності таке розмежування є досить відносним, а межа між згаданими елементами розмитотою. Також ми не можемо говорити про “первинність” чи “вторинність” певних елементів та про “універсальний”, “обов’язковий” алгоритм їхнього розвитку у різних націоналізмах. Ці процеси та риси мають суто індивідуальний і специфічний характер для кожного з націоналізмів та детермінуються передусім різністю ситуацій, в яких вони функціонують. Попри складність до практичного застосування, така розумова схема дозволяє коректно порівняти та співставити різні категорії як у межах конкретного націоналізму, так й у форматі проведення паралелей між елементами у різних націоналізмах, та може бути використана у якості знаряддя не лише для аналізу структури націоналізму, а й інших історичних явищ, зокрема, визвольних рухів, Рухів Спротиву (див. Таблицю 2).

Таблиця 2. Компонентний аналіз²

Врахування теорії та практики за компонентами	Практичний рівень націоналізму або Український націоналістичний визвольний рух	Польський визвольний рух	
		Національний	Комуністичний
<i>Політичний</i>	Низка воєнізованих та молодіжних націоналістичних організацій; ОУН ОУН-б (р); ОУН-м; ОУН-з	Національний емігрантський уряд	Польська партія робітничая (ППР)
<i>Військовий</i>	УПА	Служба перемоги Польщі (СПП), Спілка збройної боротьби (СЗБ); Армія Крайова (АК)	Гвардія Людова (ГЛ)

Повернемося до питання типології українського націоналізму. У масиві наукової [40, с.45] та навчальної [41, с.541; 42, с.436; 43, с.341; 44, с.492] літератури часто зустрічається механічне застосування поняття “інтегральний націоналізм” як тотожність “український націоналізм”. Багато авторів використовують цю категорію як універсальну, навіть не даючи їй визначення. Отже, поспіє потреба розібратися у понятійному апараті.

Сам термін “інтегральний націоналізм” запровадив у вжиток ще наприкінці XIX – на початку XX ст. французький публіцист Шарль Моррас [45, с.62-63] – один із прихильників радикального та реакційного націоналізму, лідер Action Française (“Французька дія”) [46, с.280]. Ця політична сила характеризується як “традиційна права”, адже обстоювала традиційні цінності, виступала за реставрацію монархічного ладу на

¹ Складено автором.

² Складено автором.

протипа "парламентській анархії" [47, с.97]. Тобто, батьківщиною інтегрального націоналізму була Франція, і він як ідеологія та рух, давніший від італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму.

З 1930-х рр. у західній науковій літературі поняття "інтегрального націоналізму" стало використовуватися не лише як суто французьке, але й як родове, під яким, зазвичай об'єднують європейські праворадикальні рухи тоталітаристського спрямування першої третини ХХ ст. [17, с.30].

Карлтон Гейз розумів під інтегральним націоналізмом такий тип націоналізму, що відкидає основні гуманістичні принципи, проповідує повне підкорення інтересів особистості інтересам держави, фанатичну відданість власній нації, ксенофобію та мілітаризм. Інтегральний націоналізм не переймається питаннями про співвідношення добробуту усього людства та окремих націй. Агресивне ставлення до інакомислення та до інших націй – найпомітніша риса інтегрального націоналізму [2]. Петер Альтер характеризує інтегральний націоналізм як перебільшений, крайній військовий, агресивно-загарбницький [9, с.516]. Олександр Зайцев визначає інтегральний націоналізм як революційний ультра націоналізм [33, с.94]. Ярослав Дашкевич окреслює інтегральність націоналізму за допомогою епітетів "єдинодопустимий", "всеохплюючий", "всюди проникаючий" [20, с.9].

Відомий американський дослідник Джон Армстронг, прирівнюючи український націоналізм до інтегрального, визначає такі його світоглядні параметри, спільні з фашизмом та нацизмом:

- віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані всі інші;
- апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, які складають націю, зазвичай, основаної на тому припущенні, що в одне органічне ціле їх об'єднують біологічні характеристики або незворотні наслідки спільного історичного розвитку;
- підпорядкування раціональної, аналітичної думки "інтуїтивно правильним" емоціям, ірраціональності;
- наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вважаються уособленням "волі нації";
- культ дії, війни і насильництва, які вважаються вираженням вищої життєздатності нації [17, с.30-31].

Армстронг зазначає, що різновиди інтегрального націоналізму стали панівною силою "незадоволених" країн Центральної та Південної Європи у 1920-х рр. Саме він підготував ідеологічну платформу для фашизму Муссоліні та нацизму Гітлера. З цієї причини інтегральний націоналізм, за визначенням вченого, радше є рухом окремих націй, ніж універсальною ідеологією. Тож Армстронг визначає характерні особливості українського націоналізму, які виходять за межі загальноприйнятої класифікації. Йдеться насамперед про відсутність власної держави, яка б через свої інституції та легальні структури підтримувала національні прагнення, а також опозиція до існуючих держав [35, с.87].

Зрештою, самі українські націоналісти ніколи не називали себе "інтегральними". Один із провідних теоретиків українського націоналізму – Юліан Вассіян, так писав з цього приводу у своїй роботі "До головних засад націоналізму", оприлюдненій 1928 р. у друкованому органі Проводу українських націоналістів "Розбудова нації": "Націоналізм є, власне, шляхом поборення в собі духу партійності, класовості, становості. Головним предметом його прямування, є зсуцільнювання різного при допомозі доповнення й синтезу... З огляду на це можна було б назвати його інтегральним націоналізмом" [48, с.82]. Проте з ширшого контексту праці стає зрозумілим, що автор вживає поняття "інтегральний націоналізм" у значенні так званого "інтеграційного націоналізму" (у сучасному науковому відношенні це різні типи націоналізмів [2]) – руху, що поширюється на всю націю, і скоріше видає бажане за дійсне, ставить за його мету, адже, реально у міжвоєнну добу український націоналізм не міг охоплювати все українське суспільство, яке було розпорошене у складі чотирьох держав.

Власне, в українському націоналістичному середовищі розповсюдженими були поняття "чинного" ("вольового", "дієвого") [49, с.144-181] та "організованого" [50, с.96] націоналізму. Г. Касьянов зазначає, що між донцовським "чинним націоналізмом" і так званим "організованим націоналізмом" (історик ставить знак рівняння між останнім та "інтегральним націоналізмом"), хоча вони й були спорідненими формами загальнішого явища під назвою "український націоналізм" [51], принаймні у 1930-ті роки, існували досить серйозні розбіжності, передусім, у тому, що "організований націоналізм" з усіма його крайнощами пропонував певну конструктивну програму, мав риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, тоді як "чинний націоналізм" Д. Донцова був зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми, і він не представляв собою виробленої світоглядної системи, будовався на публіцистичних посилках [17, с.31-32]. О. Зайцев, у свою чергу, наголошує, що Донцов мав цілком вироблену світоглядну систему, а його погляди 1920 – 1930-х рр. були доволі послідовною доктриною, та вважає наведену вище диференціацію слушною лише у тому, що стосується наявності конструктивної політичної програми в ОУН та її відсутності в Донцова, й не погоджується з тезою Касьянова, що тільки націоналізм ОУН був "інтегральним", а "чинний націоналізм" Донцова – ні. На думку дослідника, це були дві відмінні течії українського інтегрального націоналізму [28, с.447-448]. Дж. Армстронг також визначає особливості та виокремлює націоналізм Донцова й ОУН і протиставляє їх попереднім формам українського націоналізму [28, с.442-443; 51]. Таким чином, попри концептуальні розбіжності в окремих положеннях, у цих вчених прослідковується спільна теоретична засада при розгляді українського націоналізму – розрізнення націоналізму Донцова та націоналізму ОУН, що свідчить про доцільність застосування рівнево-компонентного аналізу націоналізму як ідеології та суспільно-політичного руху чи режиму: за такою схемою, у тих відмінностях, про які пишуть Касьянов і Зайцев, немає нічого дивного, вони радше навпаки є закономірними, оскільки "чинний націоналізм" – квінтесенція першого (теоретичного) рівня націоналізму, а "організований" – кристалізація другого (практичного), і, відповідно, їх варто оцінювати саме з цих позицій, не висуваючи вимог з практичної площини до традиції політичної думки.

Характерним тенденційним прикладом зумовленої інтерпретації українського націоналізму є його зведення у рамки фашизму, що сягає своїм корінням ще радянської доби. Як зазначав авторитетний націоналістичний історик Петро Мірчук, ще у 1920-х рр. більшовики з метою дискредитації українського націоналістичного руху почали вішати на нього ярлик “фашизму”. Радянська пропаганда надавала поняттю “фашизм” негативного змісту, ототожнювала його з поняттям антинародного, терористично-диктаторського, буржуазно-ретроградного руху. Відповідно, називаючи українських націоналістів “фашистами”, більшовики хотіли викликати до них ворожість з боку українських народних мас [50, с.92-93].

В якості контраргументу, Мірчук приводить позицію українських націоналістів з цього питання зі сторінок “Розбудови Нації” 1929 р.: “Фашизм – це рух державного народу, це зроджена на соціальній підкладі течія, що змагалася за владу у власній державі. Український націоналізм – це рух національно-визвольний, завданням якого є боротьба за державність, до якої має повести найширші маси українського народу. А тому українського націоналізму не тільки що не можна утожнювати з італійським фашизмом, а навіть не можна до нього надто приподібнювати” [50, с.94].

Євген Онацький – український націоналістичний діяч, публіцист, також вказував на те, що фашизм, на відміну від українського визвольного руху, був націоналізмом державної нації. Тобто, фашизм не мав на меті створення нової держави на власній національній території, а лише перетворення старої [50, с.95].

Варто відзначити, що Є. Онацький не був поодиноким у такому розмежуванні. Більшість творців різних націоналістичних ідеологій всіляко намагалися наголосити на винятковості, самотності та окремішності націоналістичних рухів, часто заперечуючи навіть очевидні прояви їхніх впливів та взаємовпливів. Так Беніто Муссоліні зазначав: “Я тверджу, що в чужині є неможливо наслідувати фашизм, тому що є там інші історичні, географічні, господарські й моральні умови” [50, с.94-95]. Схожою була й позиція Дмитра Донцова: “...націоналістичний рух є рухом європейським, але не інтернаціоналістичним... Ніякого закону інтернаціональної солідарності фашистських рухів немає” [52, с.669].

Однак в ідеологічній риторичній міститься певне раціональне зерно: наявність безсумнівних особливостей та засадничих відмінностей у кожному з націоналізмів. Наприклад, у фашистській, націонал-соціалістичній та українській націоналістичній доктринах різними є центробіжні поняття: держава, раса й нація [5]. Якщо італійський фашизм абсолютизує значення держави: “... для фашиста все міститься у державі та ніщо людське чи духовне не існує і тим паче не має цінності поза державою” [53], то для німецького нацизму й українського націоналізму держава є радше найбільш зручною формою організації людських одиниць та необхідною умовою для збереження і розвитку раси чи нації відповідно [54, с.389-391; 49, с.74]. У розумінні ж основних суспільних одиниць італійський фашизм та український націоналізм мають більше спільного між собою (нетотожність нації та раси; трактування нації як міжпоколінної групи в історії, множини, об’єднаної спільним ідеалом; розгляд індивіда та суспільних верств як органічних частин нації; потреба у підпорядкуванні соціальних конфліктів інтересам національної єдності [53; 49, с.168, 170, 202]), ніж з расовою теорією націонал-соціалізму [54, с.283-330].

Суттєво різниться й бачення схеми націєтворення в історичному процесі. Для фашистської візії характерною є концепція “від держави до нації”: “Не нація творить державу... Навпаки, держава створює націю, даючи волю, а відповідно, ефективне існування народу, який усвідомлює власну моральну єдність” [53]. Натомість, в українському націоналізмі, враховуючи відсутність власної державності, прослідковується інший формат цієї схеми, що загалом виглядає як “від нації до держави”: критерієм для нації виступає не лише держава, але й саме бажання спільноти бути організованою в окрему політичну одиницю, наявність державнополітичних змагань [49, с.25, 74, 109].

Отже, ми погоджуємося з Г. Касьяновим, який вважає науково некоректним “ставити” різні націоналізми з різними особливостями “на одну полицю” [51]. Механічно використовувати щодо українського націоналізму поняття “фашизм”, “нацизм” та “інтегральний націоналізм”, притаманні для Італії, Німеччини та Франції, неприпустимо, бо вони щонайменше не відображають сутності явища.

Не меншою помилкою є “радикалізація інтелектуальних описів” у формі поляризації ціннісних моделей, що призводить лише до звуження проблеми [12, с.551-553]: розгляд феномену націоналізму винятково як синоніму тоталітаризму та у протиставленні з демократією [10, с.537-538; 21, с.751]. Насправді ж, націоналізм далеко не завжди має перебільшене, експансіоністське спрямування. Тобто, націоналізм та демократія не є взаємовиключними категоріями. Науково коректніше говорити про найбільш характерні відповідності між окремими ідеологіями і певними політичними режимами та про їхню взаємозалежність у практичній площині.

У цьому срізі окремої уваги заслуговують роботи Олександра Зайцева, безперечно здобутки якого вже відмічені іншими вченими [26, 55]. Ми ж дозволимо собі деякі критичні зауваження у методологічному дискурсі.

Свого часу твердження О. Зайцева про те, що фашизм (включно з нацизмом) та український інтегральний націоналізм (поряд з іншими аналогічними рухами недержавних націй) належали до відмінних типів одного суспільного феномену, який умовно можна назвати тоталітарним націоналізмом [5], мало резонанс у науковому середовищі та спричинило дискусію з Г. Касьяновим, який висловив застереження щодо терміна “тоталітарний”, що радше стосується певної державної політики, ніж діяльності бездержавної політичної групи. На думку історика, якщо брати до уваги певний набір зовнішніх і функціональних ознак у певний період існування ОУН (культ вождя, прагнення монопартиїної диктатури, побудова чіткої партійної ієрархії, культ дії, надання ідеології рис релігійного світогляду тощо), то з меншим успіхом можна ототожнювати ОУН, наприклад, з ідеологією та практикою радянського тоталітаризму 1930-х років чи з фундаменталістськими релігійними течіями [17, с.41]. Зайцев у відповідь досить справедливо звертає увагу на використання Касьяновим майже ідентичних формулювань по відношенню до українського націоналізму

1920–1930-х рр. [28, с.447] (“варіант радикального, тоталітарного націоналізму” [16], “націоналізм тоталітарного типу” [17, с.29], “тоталітаристський рух” [17, с.30], висловлювання про його “виразні риси тоталітарного, антидемократичного й антикомуністичного революційного руху” [17, с.37]) та конкретизує уживання терміну “тоталітарний”, який іноді застосовується у науковій літературі для характеристики ідеології (тоталітаризм як мета [5]), стилю й організаційних засад деяких політичних рухів: державних чи бездержавних [28, с.447].

Доволі доречним тут є зауваження Е. Сміта, який вважає, що якщо у полі нашого інтересу націоналізм у цілому, то ми мусимо уникати зібрання різних його типів під однією рубрикою [2]. Ми схильні дотримуватися диференціаційного підходу: рух є власне рухом до того часу, доки він сам не приходять до влади та не стає нею і державним апаратом: наприклад, фашизм, нацизм та більшовизм на стадії боротьби за владу були рухами. З моменту ж її здобуття та початком процесу монополізації вони вже перетворюються на конкретні історичні варіанти тоталітарного режиму (праворадикального чи ліворадикального відповідно), тобто, перестають бути рухами. Український націоналізм 1920-х – 1950-х рр. не пройшов такого шляху трансформації від руху до режиму. До того ж, у післявоєнну добу структурні елементи українського націоналізму (які від самого початку свого існування не були однорідними, що ставить під сумнів ідею “тоталітарної монолітності” націоналізму в українському вимірі [51]), включно з усіма відламами ОУН, еволюціонували у бік демократизації як у теоретичній, так і у практичній площині [18, с.70-79]. Тому, на нашу думку, означення українського націоналізму як “тоталітарного” є не зовсім правомірним (набагато коректнішим виглядає його визначення як радикального).

У більш пізніх роботах О. Зайцев [27, 33] розвинув свою тезу про різні типи тоталітарного націоналізму та представив вже конкретнішу теоретичну модель для типології українського націоналізму. Дослідник пропонує за аналогією з фашизмом, що має два значення – суто італійське та універсальне, розглядати хорватський усташизм як парадигматичний для рухів типу ОУН, усташів, Внутрішньої македонської революційної організації, радикального крила Глінківської словацької народної партії та ін., які, на його думку становлять “особливий різновид інтегрального націоналізму бездержавних націй”, оскільки саме усташизм найбільшою мірою реалізував свій потенціал, пройшовши всі стадії розвитку – від зародження через встановлення національної диктатури до краху у фіналі. Виходячи з цього, історик виділив два типи інтегрального націоналізму: *фашизм* як форму революційного інтегрального націоналізму державних націй, що проголошує своєю метою національне відродження шляхом мобілізації мас та реорганізації держави на засадах тоталітаризму, ієрархії, вождизму і мілітаризму, та *усташизм* – революційний інтегральний націоналізм, який розвивається за відсутності власної національної держави та прагне її здобути і втримати всіма доступними засобами, включно з терором [33, с.100-101].

Власне, у галузі порівняння та проведення паралелей між українськими націоналістами, хорватськими усташами, словацькими глінківцями, румунською Залізною Гвардією, польським радикально-національним союзом тощо, О. Зайцев не виступає новатором. Першість тут належить І. Лисяку-Рудницькому та Дж. Армстронгу [28, с.443]. Однак дослідники не зводять якийсь із цих рухів до рангу “парадигмального”: у компаративістиці йдеться про відмінні соціально-економічні, культурні, державно-політичні контексти, в яких розвивалися та діяли ОУН й згадані рухи з одного боку, та фашизм і нацизм з іншого [17, с.40].

Досить сумнівними виглядають висновки Зайцева про те, що на відміну від хорватського досвіду (історія руху хорватських усташів, як твердить вчений, свідчить, що за “сприятливих” умов усташизм може набути форми протофашизму, а в разі здобуття власної держави – створити режим фашистського типу), конфлікт ОУН із німецькою окупаційною владою в 1941–1943 рр, запобіг кристалізації українського фашизму і спонукав революційних націоналістів до ґрунтовної ревізії своєї ідеології [33, с.101]. По-перше, на нашу думку, варіативність історичного процесу не може примітивізуватися та зводиться виключно до методу “апріорної аналогії”, про що влучно писав Я. Дашкевич: “Ось, там було таке, тому, очевидно, й тут має бути таке саме” [19, с.737]. По-друге, автор не враховує різницю історичних контекстів, в яких функціонували обидва рухи: в усташизмі значніше, ніж в українському націоналізмі, був виражений етнічний (етноконфесійний) аспект [56, с.66-67]. По-третє, звісно, ідеологія і практика фашизму та нацизму справили вплив на становлення українського націоналізму, але перебільшувати його, у тому числі в еволюції ідеології, не варто.

Проте головною методологічною вадою даної теоретичної розробки є те, що науковець переконаний, що “навіть чи потрібно доводити, що для ОУН був характерний інтегральний націоналізм” [33, с.94]. Історик не ставить питання “чи є інтегральним український націоналізм”, а відразу виходить з положення про “інтегральність” українського націоналізму, яке сприймається ним як відправна точка дослідження, даний наперед доконаний факт [28, с.441].

Аналізуючи проблему місця українського націоналізму у типології авторитарних націоналістичних рухів міжвоєнної Європи у контексті концепції фашизму, О. Зайцев говорить про найпоширеніший підхід до питання, який полягає у тому, що береться одна з існуючих дефініцій фашизму та прикладається до суттєвих, на думку дослідника, ознак українського націоналізму, звідси робиться висновок про їх тотожність чи відмінність, акцентуючи увагу, що ця проблема значно складніша за дискусії довкола понятійного апарату. Але, на жаль, сам вчений, намагаючись уникнути аналогічної термінологічної плутанини у ситуації з українським націоналізмом, приймає та механічно використовує термін “інтегральний націоналізм”, запозичений українськими дослідниками з американської літератури, тим самим теж стаючи заручником звуження проблеми [5]. Насправді ж, очевидно, що питання “інтегральності” українського націоналізму має здебільшого методологічний характер, і його не можна просто ігнорувати чи спрощувати до рівня термінології та дефініцій.

Отже, при теоретичних розробках типології українського націоналізму слід уникати надмірної уніфікації, зведення варіативності історичного процесу виключно до “апріорної аналогії” та звуження проблеми до термінологічного аспекту, адже, вона має розглядатися насамперед у методологічному ключі. В іншому випадку, теоретична схема матиме утилітарний характер (як інструментарій для власних дослідницьких потреб у рамках конкретного дослідження) та малу пізнавальну цінність.

Петер Альтер – професор сучасної історії Кельнського університету (Німеччина), заступник директора Німецького інституту історії (Лондон), пропонує розглядати “інтегральний націоналізм” порівнюючи і протиставляючи йому “націоналізм рісорджіменто” (італ. “Risorgimento” – відродження; термін, що позначає період боротьби за політичне об’єднання Італії у XIX ст.). “Націоналізм рісорджіменто” – визвольний націоналізм, що є чинником утворення нації та її самовизначення у національній державі, кінцевою метою має визволення від політичного гніту. “Інтегральний націоналізм” є протилежним “націоналізму рісорджіменто”. Це радикальний, крайній військовий, агресивно-загарбницький, перебільшений націоналізм. На відміну від “націоналізму рісорджіменто”, що виходить із рівноправності націоналізмів та вимог національних рухів, “інтегральний націоналізм” понад усе ставить тільки свою націю. Речники “інтегрального націоналізму” готові обстоювати інтереси своєї нації коштом інших націй. Такий націоналізм виступає знаряддям для підтримки політичного status quo всередині держави, адже, внутрішня згуртованість, з точки зору такого націоналізму, – необхідна передумова для самоствердження нації в конкуренції з іншими націями та експансії у світі. Таким чином, внутрішні проблеми держави оберталися на антагонізм між суверенними державами [9, с.509-522] (неважко простежити таку тенденцію у сучасній путінській Росії). Відповідно, за схемою Альтера, фашистська Італія та нацистська Німеччина були яскравими прикладами “інтегрального націоналізму”. Натомість український націоналізм у жодному разі не можна ототожнювати з інтегральним, оскільки він був визвольним рухом, що змагався за власну державність. Концепцію П. Альтера можна синхронізувати з деякими іншими типологізаційними схемами і методологією рівнево-компонентного аналізу (див. Таблицю 3) та спроектувати на українське тло.

Таблиця 3. Синхронізація окремих схем типології націоналізму¹

Автор	Типи націоналізму	
<i>К. Гейз</i>	Інтегральний націоналізм Підкорення інтересів особистості державі, ксенофобія, милітаризм, агресія до інакомислення та інших націй	Ліберальний націоналізм Узгодження інтересів держави та особистості, визнання права пригноблених народів на національне визволення
<i>П. Альтер</i>	“Інтегральний націоналізм” Радикальний, крайній військовий, агресивно-загарбницький, перебільшений	“Націоналізм рісорджіменто” Визвольний, чинник націєтворення і самовизначення, мета – власна держава
<i>Н. Дейвіс</i>	Державний Спирається на підтримку панівної верхівки держав, намагається поширити свої цінності на все суспільство	Народний Живиться вимогами спільнот, що живуть у державах і протестують проти їхньої політики, намагається повалити державний лад або створити свої державу
<i>К. Симонс-Симоналевич</i>	Націоналізм більшостей Представлений державою і політичними партіями, експансіонізм	Націоналізм меншостей Виборюють право на культурне і політичне визволення
<i>Я. Дашкевич</i>	Панівних народів (імперський) Гноблення підлеглих націй, експансія, асиміляція, етнічні чистки	Поневолених народів (пригноблених націй) Боротьба з панівною нацією за автономію чи власну державність

Для наочності наводимо наступне. “Націоналізм” Дмитра Донцова [49] вперше було видано у 1926 р. Праця мала на меті збудити приспану українську націю до власного державотворення. Джерела ідеології фашизму та нацизму – “Доктрина фашизму” (італ. “La dottrina del fascismo”) Беніто Муссоліні [53] та “Моя боротьба” (нім. “Mein Kampf”) Адольфа Гітлера [54], були видані у 1932 р. і 1926 р. відповідно (хоча перший том “Моєї боротьби” вийшов ще влітку 1925 р.). Твори Муссоліні і Гітлера вийшли у світ за умов наявності власних держав: “Доктрина фашизму” мала слугувати у плані ідеологічного обґрунтування для вже існуючого політичного режиму, а “Моя боротьба” була інструментом у змаганнях за владу і поширенні впливу на загальнодержавний рівень. Праця ж Донцова пропала нові ідеї в умовах бездержавності і відсутності партій загальнонаціонального масштабу, як механізму реалізації ідеології на практиці (ОУН буде створено тільки у 1929 р., а загальнонаціонального значення організація набуде лише у 1940-х рр.). Фашизм та нацизм використовували для втілення своїх цілей державний апарат, на який не могли розраховувати українські націоналісти, оскільки він був елементом системи іноземного панування. Боротьба за ліквідацію іноземного режиму (аспекти неіснуючі для фашизму та націонал-соціалізму) відсувала на другий план всі

¹ Складено автором на основі: 2; 9, с.509-522; 13, с.837; 19, с.744-745.

інші завдання, у тому числі соціальні. Тобто, в залежності від конкретно-історичних умов, перший (теоретичний) рівень націоналізму за рівнем розвитку може випереджати другий (практичний) або навпаки.

Таким чином, проблема типології націоналізму у науковій площині залежить насамперед від обраної методології дослідження (твердження у більшості випадків виводяться саме з методології), елементів і критеріїв для аналізу, інколи й від мети, поставленої дослідником. Очевидно, що існуючих сьогодні теоретичних розробок типології українського націоналізму 1920–1950-х рр. у вітчизняній історичній науці недостатньо. В узагальненому, спрощеному вигляді головними їхніми вадами в аналізі націоналізму є несистемність, одновимірність (у розгляді структурних елементів) та вибірковість (критеріїв чи фактаж: зрештою, при бажанні емпіричний матеріал можна підібрати під будь-яку теоретичну схему). Іншими словами, варто намагатися уникати двох протилежних крайнощів: небезпеки “думання без критеріїв” та “критеріїв без думання” [12, с.554].

Складність та умовність спроби синхронізації окремих бінарних та більш складних схем класифікації націоналізмів лише підтверджують той факт, що всі типологізаційні теорії та концепції – це розумові конструкції, своєрідні “ідеальні типи” та моделі, які тільки наближаються до реальності. З практичної ж точки зору, у більшості конкретних націоналістичних ідеологіях та рухах можна знайти одночасно елементи різних типів націоналізму (й український радикальний націоналізм 1920–1950-х рр. не є винятком). За допомогою запропонованої автором методології рівнево-компонентного аналізу націоналізму як ідеології та суспільно-політичного руху чи режиму у ширшому дослідженні із залученням різноманітного джерельного матеріалу можна виявити домінуючі характеристики того чи іншого націоналізму і так визначити його тип (наприклад, з'ясувати наскільки ж український націоналізм є “інтегральним” у срізі кожного з рівнів та компонентів). Попри складність до практичного застосування, така теоретична модель дає можливість для варіацій та є гнучкішою за класичні типологічні схеми і дозволяє коректно порівняти та співставити різні категорії як у межах конкретного націоналізму, так й у форматі проведення паралелей між елементами у різних націоналізмах, і може бути використана у якості аналітичного інструментарію не лише для вивчення феномену націоналізму, а й інших історичних явищ.

Джерела та література

1. Грицак Я. Тези до дискусії про УПА // Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад / Я. Грицак. – К.: Критика, 2011. – С. 65-93.
2. Касьянов Г. Типології націоналізмів // Теорії нації та націоналізму [Електронний ресурс] / Г. Касьянов. – Режим доступу до розділу монографії: <http://litopys.org.ua/kasian/kas10.htm>
3. Кон Г. Західний і східний націоналізми / Г. Кон // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 479-482.
4. Грінфелд Л. Типи націоналізму / Л. Грінфелд // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 525-536.
5. Зайцев О. Фашизм і український націоналізм (1920 – 1930-ті рр.) [Електронний ресурс] / О. Зайцев. – Режим доступу до статті: <http://www.ji.lviv.ua/n16texts/zajtsev.htm>
6. Сміт Е. Територіальні та етнічні націоналізми / Е. Сміт // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 495-498.
7. Пламенац Дж. Два типи націоналізму / Дж. Пламенац // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 483-494.
8. Гатчінсон Дж. Культурний і політичний націоналізм / Гатчінсон Дж. // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 499-506.
9. Альтер П. Звільнення від залежності і пригноблення: до типології націоналізму / П. Альтер // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 507 – 524.
10. Валіцький А. Чи можливий ліберальний націоналізм? / А. Валіцький // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С.537-550.
11. Валіцький А. Три патріотизми / А. Валіцький // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 566-599.
12. Стефанеску Б. Про “хороші” та “погані” націоналізми / Б. Стефанеску // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 551-565.
13. Дейвіс Н. Європа: історія / Н. Дейвіс. – К.: Основи, 2012. – 1464 с.
14. Гелнер Е. Типологія націоналізмів // Нації та націоналізм [Електронний ресурс] / Е. Гелнер. – Режим доступу до розділу монографії: <http://litopys.org.ua/gellner/gel08.htm>
15. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму [Електронний ресурс] / Г. Касьянов. – Режим доступу до монографії: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>
16. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН) [Електронний ресурс] / Г. Касьянов. – Режим доступу до брошури: <http://litopys.org.ua/kasian/kas2.htm>
17. Касьянов Г.В. Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2004. – №1. – Ч.1. – С. 29-42.
18. Касьянов Г.В. Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2004. – №2. – Ч.2. – С. 68-82.
19. Дашкевич Я. Дослідження націоналізму. Вступні нотатки // “Учи неложними устами сказати правду”: історична есеїстика (1989 – 2008) / Я. Дашкевич. – К.: Темпора, 2011. – С. 737-750.
20. Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини / Я. Дашкевич // Донцов Д. Твори: геополітичні та ідеологічні праці. – Л.: Кальварія, 2001. – Т. 1. – С. 7-19.
21. Дашкевич Я. Націоналізм і демократія // “Учи неложними устами сказати правду”: історична есеїстика (1989 – 2008) / Я. Дашкевич. – К.: Темпора, 2011. – С. 751-757.

22. Грицак Я. Дилеми українського націєтворення, або ще раз про старе вино в нових міхах // Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад / Я. Грицак. – К.: Критика, 2011. – С. 33-52.
23. Грицак Я. Парадокси української модернізації // Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад / Я. Грицак. – К.: Критика, 2011. – С. 53-63.
24. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy.pdf
25. Чугуєнко М.В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: Автореф. дис... канд. філос. наук / М.В. Чугуєнко. – Х., 1998. – 16 с.
26. Радченко Ю. Необхідна монографія: роздуми над книжкою Олександра Зайцева “Український інтегральний націоналізм (1920 – 1930-ті роки)” [Електронний ресурс] / Ю. Радченко. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/dyskusiya/926-yurii-radchenko-neobkhdna-monohrafiia-rozdumy-nad-knyzhkoiu-oleksandra-zaitseva-ukrainskyi-intehralnyi-natsionalizm-1920-1930-ti-roky>
27. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920 – 1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії / О. Зайцев. – К.: Критика, 2013. – 488 с.
28. Зайцев О. Концепція інтегрального націоналізму в історіографії українського націоналістичного руху міжвоєнної доби / О. Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2013. – Вип. 23. – С. 441-452.
29. Зайцев О. Соціальна міфологія Дмитра Донцова / О. Зайцев // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – 2013. – Вип. 1. – С. 15-22.
30. Зайцев О.Ю. Формування воєнно-політичної стратегії і тактики ОУН (1929 – 1939) / О.Ю. Зайцев // Військово-науковий вісник. – 2013. – Вип. 19. – С. 76-90.
31. Зайцев О.Ю. “Польське питання” у воєнно-політичній стратегії ОУН напередодні Другої світової війни / О.Ю. Зайцев // Військово-науковий вісник. – 2014. – Вип. 21. – С. 27-38.
32. Зайцев О. Український націоналізм та італійський фашизм (1922 – 1939) [Електронний ресурс] / О. Зайцев. – Режим доступу до статті: <http://uamoderna.com/md/98-zaitsev>
33. Зайцев О.Ю. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи / О.Ю. Зайцев // Український історичний журнал. – 2012. – №1. – С. 89-101.
34. В'ятрович В. До проблем формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х – 1950-х рр. / В. В'ятрович // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр досліджень визвольного руху. – Л., 2007. – 36. 9. – С. 125-137.
35. Деревінський В. Деякі аспекти ідейних засад ОУН у 1920 – 1930-х рр. / В. Деревінський // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр досліджень визвольного руху. – Л., 2006. – 36. 6. – С. 83-94.
36. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 11-32.
37. Протокол пленарних засідань, запис В. Мартинця 1929 р. (27 – 29 січня, 2 – 3 лютого) // Конгрес українських націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / упоряд. В. Муравський. – Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, ЦДВР, 2006. – С. 61-95.
38. Протокол пленарних засідань, запис С. Охримовича 1929 р. (28 – 29 січня, 2 – 3 лютого) // Конгрес українських націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / упоряд. В. Муравський. – Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, ЦДВР, 2006. – С. 95 – 120.
39. Протокол пленарних засідань, запис Ю. Руденка 1929 р. (28 – 29 січня, 2 – 3 лютого) // Конгрес українських націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / упоряд. В. Муравський. – Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, ЦДВР, 2006. – С. 121-137.
40. Гунчак Т. ОУН – поміж колябораціонізмом і резистансом проти нацистської Німеччини / Т. Гунчак // Ключові проблеми історіографії Другої світової війни. – К.: УВС ім. Ю. Липи, 2011. – С. 45-75.
41. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 718 с.
42. Бойко О.Д. Історія України / О.Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2005. – 687 с.
43. Горський В.С. Історія української філософії / В.С. Горський. – К.: Наукова думка, 2001. – 376 с.
44. Огородник І.В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій / І.В. Огородник, В.В. Огородник. – К.: Вища школа, Знання, 1999. – 543 с.
45. Моррас Ш. Повернення до живих речей / Ш. Моррас // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 57-65.
46. Языков Е.Ф. История стран Европы и Америки в Новейшее время (1918 – 1945 гг.) / Е.Ф. Языков. – М.: МГУ, 2000. – 352 с.
47. Ачкіназі Б.О. Загострення політичної ситуації у Франції після закінчення Першої світової війни / Б.О. Ачкіназі // Український історичний журнал. – 2001. – №5. – С. 91-107.
48. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму / Ю. Вассиян // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 76-84.
49. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Вінниця: ДП ДКФ, 2006. – 236 с.
50. Мірчук П. Нарис історії ОУН: 1920 – 1939 роки / П. Мірчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1008 с.
51. Касьянов Г. Український націоналізм // Теорії нації та націоналізму [Електронний ресурс] / Г. Касьянов. – Режим доступу до розділу монографії: <http://litopys.org.ua/kasian/kas14.htm>
52. Сосновський М. Ідеологія “чинного націоналізму” Дмитра Донцова / М. Сосновський // Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД Простір, Смолоскип, 2010. – С. 628-674.
53. Муссоліні Б. Доктрина фашизму [Електронний ресурс] / Б. Муссоліні. – Режим доступу к ессе: <http://www.nationalism.org/vv/library/mussolini-doctrina.htm>
54. Гитлер А. Моя боротьба / А. Гитлер. – Х.: Свитовид, 2003. – 704 с.
55. Баран В. Інтелектуальна історія українського інтегрального націоналізму (рец. на кн.): Зайцев Олександр. Український інтегральний націоналізм 1920 – 1930-х років: нариси інтелектуальної історії / В. Баран // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – 2013. – Вип. 6 – С. 239-241.
56. Ротшильд Дж. Повернення до різноманітності: політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Дж. Ротшильд, Н. Уінгфілд. – К.: Мегатайп, 2004. – 384 с.

Твердовский А. Ю. Проблема типологии украинского национализма 1920-х – 1950-х гг.

Статья является попыткой возвращения дискуссии в академическое русло и содержит три аспекта рассматриваемой проблемы: историографический (в котором систематизируются ведущие подходы к типологии национализма и критически рассматриваются достижения мировой и отечественной науки в этой области), методологический (где предлагается и вводится в научный оборот авторская методология уровне-компонентного анализа национализма как идеологии и общественно-политического движения или режима) и типологический (который является попыткой адаптации, синхронизации и проекции отдельных типологических схем на украинский фон).

Ключевые слова: украинский национализм, типология, методология уровне-компонентного анализа национализма, интегральный национализм, “действенный национализм”, “организованный национализм”, ОУН, УПА.

Tverdovskiy A.Y. The problems of the Ukrainian nationalism typology of the 1920s – 1950s.

The article performs the attempt to return the discussion to the academic course and it contains three dimensions of the consideration of the problem: historiographical (which presents the major approaches to the typology of nationalisms and critically review the achievements of the global and national science in this field), methodological (which presents and introduces into scientific use the author's methodology of the level and component analysis of nationalism as an ideology and socio-political movement or regime) and typological (where it is made an attempt of adaptation, synchronization and projection of certain typological schemes on the Ukrainian ground).

Keywords: Ukrainian nationalism, typology, methodology of the level and component analysis of nationalism, integral nationalism, “effective nationalism”, “organized nationalism”, OUN, UPA.

УДК 94:355.311.5(477)“1941”

О. М. Попов

СТРІЛЕЦЬКА ДИВІЗІЯ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У 1941 РОЦІ: ЗМІНА ШТАТІВ

Аналізуються процеси формування стрілецьких дивізій Червоної армії в 1941 р., зокрема їх структура, склад, та боєздатність. На основі доступних джерел автор порівнює чисельність радянських та німецьких дивізій на початку війни. Розвінчується радянський міф про те, що всі дивізії РСЧА були слабшими за німецькі дивізії.

Ключові слова: Червона армія, стрілецька дивізія, штат 4/400, штат 4/600, 1941 рік, зміна штатів.

Друге видання довідкового збірника з претензіями на енциклопедичність “Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь” (далі – “Книга втрат”) [1] без сумніву полегшує історичні пошуки у відтворенні правди Другої світової війни. Проте посилання на вказаний довідковий збірник вимагає уважного і критичного ставлення. У своїй підсумковій новій книзі Марк Солонін так висловився про перше видання довідника: “Сьогодні вже не викликає сумнівів наявне і значне заниження даних про втрати, яке допустили упорядники збірника” і навів вагомий приклад [2, с.10]. Страждає такими проблемами і друге видання.

У новій монографії запорізьких істориків є три посилання на вказаний збірник [3]. Автор розділів про хід військових операцій Валерій Мороко, аналізуючи втрати під час військових операцій 1941 та 1943 років на запорізьких теренах, цілком слушно поставив під сумнів наведені втрати радянських військ [3, с.117,135]. Але свої розрахунки він навів орієнтовно.

Більш глибоко подіяями в Північному Приазов'ї, на Донбасі, під Ростовом, на Міус-фронті у 1941-1943 роках займався російський історик В. Афанасенко. Досліджуючи Донбасько-Ростовську оборонну операцію 1941 року він впевнено довів: “...загальні втрати Південного фронту з 29 вересня по 31 грудня 1941 року склали 291 135 військовослужбовців, що на 118 361 осіб перевищує офіційні дані, що вказані в довідковому виданні “Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь”. Вказані цифри втрат не є остаточними” [4, с.55-60].

А от своєму першому посиланню В. Мороко довірився. Цитуємо: “у червні 1941 р. штатна чисельність особового складу радянської стрілецької дивізії становила 10 858 осіб, німецької піхотної – 16 859” [3, с.63]. І якщо запорізький історик чомусь визначає такий штат радянської стрілецької дивізії (далі – сд) на червень 1941 року, то автори “Книги втрат” пішли значно далі і визначили такий штат на весь 1941-й рік. Вони навели порівняльну таблицю, доводячи слабкість сд РСЧА супроти німецької піхотної дивізії (далі – пд) Вермахту. Подаємо цю таблицю (табл.1) з невеличким висновком авторів:

З таблиці видно, що радянські стрілецькі дивізії, які складали основну частину угруповань військ фронтів в першій половині Великої Вітчизняної війни значно поступались німецьким піхотним дивізіям” [1, с.290-291].